

De Heraut

van de

Gereformeerde Kerken in Nederland.

Het auteursrecht van den inhoud van dit blad wordt verzekerd overeenkomstig de wet van 28 Juni 1881 (Staatsblad No. 124.)

Dit blad wordt geregeld *Vrijdag* aan de geabonneerden verzonden.
Bijdragen van medewerkers, ingezonden stukken en alles wat verder den inhoud van dit blad betreft, te adresseren aan de REDACTIE. Abonnementen en Advertenties aan de ADMINISTRATIE Bureau: Warmoesstraat 96, te Amsterdam.
Insendingen, die later dan *Donderdag* 's namiddags te 12 uren worden ontvangen, kunnen voor het nummer van die week niet meer in aanmerking komen.

Zondag 11 Juni 1911. N°. 1745.

Abonnementprijs: franco aan huis, per drie maanden f 1.20, voor België per jaar f 5.30 bij vooruitbetaling, voor het verdere buitenland en Ned.-Indië per jaar f 6 bij vooruitbetaling. Afzonderlijke nummers f —.10. Abonnementen worden aangenomen door het Bureau te Amsterdam, Boekhandelaren, Postdirecteuren enz.
Advertenties: van 1 tot 6 regels f 1.20, voor elke regel meer f —.20. Aanvragen en vermelding van leidegaven f —.13 per regel.

Van de Voleinding.

XX.

En God zag al wat Hij gemaakt had, en zie, het was zeer goed. Toen was het avond geweest, en het was morgen geweest; de zesde dag.
Gen. 1: 31.

Het lag schier in den aard der zaak, dat vooral het practisch Optimisme een krachtige reactie in het leven moest roepen. Het optimistische beweren, dat we de hoop niet hadden op te geven, dat eens het goede en ware zou triomfeeren, en dat het eind geheel het wereldplan zou kronen, was steeds ook der Christenen bejdenis. Niet daarin ging het Optimisme feil en niet dit lokte verset uit. Maar wel school de feil in het heel ander beweren, dat alles *vanzelf* terecht zou komen; dat hetgeen ons thans nog misviel, slechts overgangsfases waren; dat reeds nu de donkerste schaduwzijde voor het licht inkromp; en dat bij gestadigen voortgang, gelijk de bloem uit de knop, zoo de gelukstaal zich vanzelf uit het nog troebele heden zou ontwikkelen. Een insicht, dat daarom te minder bevredigend kon, omdat het ons persoonlijk aan onzen jammer overliet, en slechts aan de menscheid, in gansch algemeen zinnig genomen, den eindtriomf waarborgde. Het verset bleef dan ook niet uit en kwam, evenals het Optimisme zelf, ongemerkt uit het practische leven op. Al spoedig toch werd de indruk gevestigd, dat de werkelijkheid niet aan de zoo schoone voorstelling beantwoordde, haar integendeel weersprak. Van een rijker godsdiensleven, dat zich, naar luid de optimistische profetie, allengs vanzelf ontplooiën zou, mits alle dogma uit den tempel werd uitgezuiverd, kwam niets. Het was toch niet de vraag, of er hier en daar enkele vroom-gestemde zielen tot een teederder mystiek kwamen, maar of in den breedten kring van het volksleven ook maar iets van die rijkere en hoogere godsdiensontwikkeling te bespeuren viel, en dan kon het antwoord niet anders dan teleurstellend luiden. Veleer ontzoonde onder deze actie een zeer aanmerkelijk deel van 't volk, en in de hoogste, en in de middel- en in de laagste kringen, aan allen godsdiensgeheel. Met name de intellectueel rijker begiftigden wisten niet meer waar de kerk stond of waar hun synagoge zich verschuol; de middenstand ging in 't stoffelijke op; en onder de lagere standen morde wel de ontevredenheid, maar werd juist in de kringen, die het nieuwe licht toelichtten, aan geen danken meer gedacht. En toen er tenslotte weer een Réveil kwam en zelfs het vergeten Calvinisme opleefde, was het juist, gelijk certijds, ook nu het in dogmatische klaarheid schitterend geloof, waarvan de nieuwe stoot ten leven uitging.

Op zedelijk gebied stond men al spoedig voor dezelfde teleurstelling. Zeker, de toenemende beschaving ontnam aan het leven vaak zijn vroeger ruwheid. De strijkroover leerde niet meer, gelijk voorheen, op den eenzamen wandelaar in het woud. Er werd minder gebrast en gevochten. Er was in de schenninge taal zuivering gekomen. Men schold elkaar niet meer zoo grof op den publieken weg uit. En ook het seksueel schandaal verschuol zich meer achter gesloten deuren. In het vormelijke van de uiting was verzachting merkbaar. Maar wat waardij had dit voor den standaard van het zedelijk leven, dat immers aan de innerlijke gesteldheid van het hart hangt en nooit naar den vorm mag worden afgewogen? En ging men nu ook hier van den vorm op het wezen terug, zoo bleek het al spoedig buiten tegenspraak, dat er op zedelijk terrein van eenige afdoende of hope gevende beterschap eenvoudig geen sprake was. Wat ook wisselde, de zedelijke thermometer bleef aldoor even ongunstig staan. Zoo was het in oude tijden geweest, en zoo was het nog. En wat gaf dan recht, om van de toekomst betere dingen te verwachten? Het hart bleef het zondige hart. De tochten van dit hart bleven maar al te zeer het leven beheerschen. De zelfzucht bleef de onheilige religie van het eigen ik. Het goud bleef het oog verblinden. Haat, nijd en laster deden 't onheilig vuur gedurig hooger opvlammen. Wat ook wijszinnig onderging, het panacé der beschaving bleek tegenover de zonde machteloos. Buckle toonde het op- onweerlegbare wijze met cijfers aan, hoe de statistiek van eeuw tot eeuw een zelfde klaaggekluid deed hooren. En de hoog-geroemde beschaving bleek ten slotte wel- anders dan een vernis, 't welk de scheur

in het hout, dat er onder school, wel over- glansde, maar niet helen kon. Zelfs was het, alsof de beschaafde vorm keer op keer in de misdaad een vernijning wist aan te brengen, die het demonisch karakter van het kwaad op nog stuiterende wijs deed uitkomen. Van een gestadige zedelijke verbetering was alsoo geen sprake. Wel natuurlijk bij enkele personen en in kleine philanthropische kringen, maar in ons geslacht als geslacht ganschelijk niet. Eer viel waar te nemen, dat de vastigheid van het zedelijk leven in haar grondslagen werd aangetast. Een geheel nieuwe, vrije moraal kwam op. Eigendom heette diefstal. Het huwelijk werd door het epos der vrije liefde in zijn wezen aangerand. Echtheidheid werd geloofd. Zelfs Sodom's zonde ver- goelijkt. De hartstocht van het spel hield op zich in te binden. Het schaamtgevoel verloor zijn sijdeband. Ons tooneel werd almeer ontdeeld. Onze literatuur werd al meer vergiftigd. En zelfs de kunst, die ons hooger op zou voeren, verliet maar al te vaak in het vuil-gemeene. Wat bleef er dan over van de sanguinische verwachting, alsof we bij rustig voortgaan vanzelf bij de zedelijke volmaaktheid zouden uitkomen? De Pessimist kon zoo onzinnige profetie niet voor echt keuren, en diende er op hoogst ernstige wijze zijn protest tegen in. Volden niet onze krankzinnigengedachten zich op pijnlijke wijze, en nam niet telken jare het aantal der zelfmoorden nog gestadig toe?

Bovendien, er was nog iets anders, waar- uit zonnelaar het ongelijk van het Optimisme bleek. Het Optimisme, men versta dit wel, wijst voor den komende gelukstaal niet op de verrijzenis uit het graf, maar spreekt uit de overtuiging, dat de gelukstaal zich hier op aarde steeds meer verwezenlijkt. Daarvoor beroept het zich dan bij voorkeur op al wat 't leven verangenaamt, verrijkt, en in vorm veredelt. Er is meer welvaart. Alle takken van menscheijde bedrijvigheid bloeien als vroeger nooit. Men woont beter, men reist gemakkelijker, men kleedt zich aangenamer, men eet fijner, men drinkt keuriger, er is meer kunst om het leven zekeren glans te leenen, de horizon van 't leven is uitgebreid, er is meer algemeene kennis verspreid, er wordt meer gedaan om ander nood te lenigen, kortom, als we terug moesten naar het leven onzer vaderen van voor drie eeuwen, we zouden ongetwijfeld veel schoons en prettigs verliezen, en ons in menig opzicht arm gevoelen. Alleen maar, dat alles bevredigt het hart niet. Kerst geeft 't een prikkel, die weldadig aandoeft, maar al spoedig stompst die prikkel af, en bevredigt ons niet meer. Weelde is als de bruidstijf voor het jonge echtpaar. Weelde maakt wie er pas inkam, een oogenblik dronken van geluk, maar dit gevoel van hooger geluk sijft af. Of ge in de prachtigste sofa wegzinkt of op een matten stoel gaat zitten, wat maakt het in 't eind voor verschil? Zoo komt al spoedig de doodelijke demon van de vervelling op. Men vindt in al zijn uitwendig geluk niets wat het hart bevredigen kan. Dit maakt mat en dof, verlamt en ontzenuwt; en wie van het gelaat het hart kan aflezen, en na elkander een rijkdom in zijn weelde, en een stil burgergezin of ook een boerengesinde plattenlande bezoekt, kan de overtuiging niet van zich zetten, dat het levensgeluk nog veelvuldig bij die eenvoudigen in den lande, dan bij de rijke gunstelingen der fortuin inwoont. Dit nu constateert de Pessimist, niet alleen in zijn eigen zelfbesef maar evenzoo bij zijn omgeving, en daarom noemt hij leeg verzinzel al dat roemen in hooger levensgeluk. Het is zathed des levens, en geen levensgeluk waarbij men uitkomt, en uit de diepte van ons geslacht klimt een klaaglied op, dat hij met weemoed beluistert en waarop zijn eigen hart een pijnlijken echo geeft.

In die stemming hoort ook de Pessimist wat de natuurkundigen en de sterrekundigen ons verhalen omtrent den sloop die onze planeet wacht. Hij verneemt beweringen als van Malthus over de onevenredige verhouding tusschen de toeneming der bevolking en de veel langzamer toeneming van den voedingsvoorraad dezer aarde. Hij beluistert ander berekening, in wat betrekkelijk korten tijd de kolenvoorraad van de mijnen uitgeput zal zijn, zoodat er over duizend en meer jaren op deze ontboschte wereld geen middel meer zal te vinden zijn om zich te verwarmen, het driefwiel te laten wentelen, en het stoomschip de wateren te laten doorklieven. Alles raakt van lieverlede op. Alles wordt uitgeput. Iets wat nu niet hindert, indien men nog rekent op een voortdurende van deze wereld van eettelijke eeuwen, maar toch een onhoudbaren toestand in het leven moet roepen, zoo men met onze Optimisten rekent op een eindeloos

duur. De aarde koelt af. Heel ons Zonnestelsel moet vroeg of laat uit zijn stand geraken. Kortom, de droom van gelukzaligheid, dien de Optimisten droomden, kan niet anders dan illusie en zelfbedrog zijn. Ze misleiden de schare met hun valsche profetieën. Aan dit droomen, onderwijl men aan den rand van den afgrond staat, moet een einde komen. Men moet den hoogen moed grijpen om de waarheid onder de oogten te zien, en dan blijkt het aanstonds, dan blijkt het op onherroepelijke wijze, dat we niet op de best-mogelijke, maar op de slechtst-mogelijke wereld leven, en dat geen jubelzang, maar één e profundis den denker voegt.

We zijn thans, zoo zeggen de Pessimisten ons dan, aan het derde stadium van ons menscheijde denken toegekomen. Eerst zocht de menscheid het geluk hier beneden. Toen het hier niet gevonden werd, zocht men het aan de overzij van het graf. En nu ook dat eeuwige leven in vertwijfeling is opgelost, zijn we toegekomen aan het derde stadium, waarin we den moed moeten grijpen, om helder en klaar de werkelijkheid der dingen onder de oogten te zien en onze illusien hebben te begraven. In de eerste periode van haar kindsheid leefde de menscheid onbezorgd; genoot het leven; zag in het genieten van dat leven het hoogste dat ze grijpen kon, en dacht zich dat aardse geluk als ook na den dood voortbestaande. Men kende geen hoogere behoeften, men was met wat men had overgelukkig, de lach verdroog den traan, en als dan cindelijk het onvermijdelijke kwam, en de dood ons wegdraapte, wist men niet beter te doen, dan zich een hiernamaals te denken, dat ons de vreugde op aarde hergeven zou, zoo mogelijk nog verhoogd, en ontdaan van al wat hier zoo vaak ons levensgeluk verstoort. Met name zou er in het hiernamaals geen dood meer zijn. Geheel juist was deze voorstelling van de gedachtenwereld der oudheid niet. Ook de oudheid kende het noodlot in de tragedie, en had in haar beste tolken veel hoogere aspiraties. Denk slechts aan Plato. Het denkbeeld der vergelding was aan de oudheid allerminst vreemd. Maar zoóveel moest dan toch toegegeven, dat de heidenwereld het niet voor het groote publiek tot een hoogere levensbeschouwing gebracht heeft, en dat hierin haar zwakheid school. Toen, zoo zeggen u de Pessimisten, is het Christendom gekomen, dat den moed had, om het onbevredigende van dit aardse leven in te zien, en daarom den naar geluk dorstenden mensch verwees naar het hiernamaals. Voor de optimistische beschouwing van dit aardse leven stelde reeds het Christendom een pessimistische levensopvatting in de plaats. Deze aarde was voor de Christelijke religie meer een jammerdal dan een gelukstaal. Vandaar de zuilenheiligen, de kloosters, de asciese, de klaagzangers, maar voor het aardse geluk stelde de Christelijke religie dan ten minste de hemelsche gelukzaligheid in de plaats. Dit heeft toen eeuwenlang de volken getrouwt, hen staande gehouden, en energie in het hart doen bloeien. Maar ook dit heeft thans uit. De Pessimistische wijsgeer zegt u, dat geheel die Christelijke voorstelling van een gelukstaal hiernamaals op niets dan zelfbedrog berust, dat er geen hemel en geen hiernamaals en geen toekomstige gelukstaal is, en dat we daarom ten slotte in het derde stadium van ons leven zijn aangekomen, waarin de fakkel der Hope voor goed en voor altoos is uitgebluscht, en ons niet anders overblijft dan om klaar in te zien en volmondig te erkennen, dat de Scheping waarin we leven, een groote mislukking is; ja, dat geen wereld denkbaar is, slechter en rampzaliger dan de wereld waarin we gedoomd zijn te leven.

De machtigste denker, die deze opvatting van het leven in een wijsgeerig stelsel zette, was Arthur Schopenhauer, wiens bloeitijd in de eerste helft der vorige eeuw valt. Niet dat niet ook vroeger in Indië, en zelfs onder de christelijke asceten, het Pessimisme onder zekeren vorm was gebracht, maar principieel is het toch het eerst door Schopenhauer en na hem door von Hartmann als doorgedacht wijsgeerig stelsel uitgesteld. Schopenhauer ging daarbij uit van de stelling, dat eigenlijk de enige en de alles beheerschende macht de wil is. Er kan voorstelling, er kan bewustzijn, er kan nadenken bijkomen, maar toch waren dit alles niet anders dan organen, waardoor de wil werkt, of instrumenten waarvan de wil zich bedient. Die wil is dan echter niet te verstaan in den zin waarin wij allen van wil spreken, d. w. z. als de macht van het ik om zijn kracht op een gesteld doel te

richten, maar als de algemeene naam voor alle drijvende kracht. Waar een wil is, daar werkt een kracht, die over elken tegenstand wil triomfeeren, en bewust of onbewust zich zelf poneert en als macht poogt te openbaren. Er moet dus aan al het bestaande een Oer-wil, d. i. een oorspronkelijke, een aan alles voorafgaande wil ten grondslag liggen, een wilsmacht die niet in een aan God behoefte gehypostaseerd te worden, maar die, geheel afgezien van haar oorsprong of wezen, zich heeft gepoogd te verwezenlijken; en het is door deze door niets te stuiten actie van dezen oer-wil, dat het heelal tot stand kwam. Die wil werkt nu als bewegende en drijvende kracht in al wat bestaat. Die wil werkt in de blinde stof, in steen en in metaal, kortom in al wat bestaat. Alleen aan die blinde wilskracht ontleent al het onbewuste zijn drijvend. Reeds in de plant neemt deze wilskracht een eenigszins anderen vorm aan, maar tot bewustzijn werkt ze zich eerst op in het dierlijk leven, meest nog alleen met behulp van de voorstelling. Toch gaat dit in de hooger aangelegde dieren reeds veel verder, die zich een doel kiezen en dit najaigen; terwijl ze natuurlijk eerst tot volle openbaring komt in den mensch, en des te machtiger, hoe hooger die mensch staat, of beter nog gezegd, de mensch staat te hooger, hoe krachtiger de wil in hem werkt. De mensch kan daarom met zijn wil zich tegen ander wil overstellen, en desnoeds ten slotte zich tegen den Oer-wil sterken, om, kon het, zelfs het gewrocht van den Oer-wil te niet te doen.

En tot dit pogen nu bestaat alle aanleiding. Vraagt men zich toch af, of die Oerwil, d. i. de grond van alle geestelijk zijn, goed werk geleverd heeft, dan kan het antwoord niet anders dan bitter teleurstellend luiden. Die Oerwil is uiterst dom te werk gegaan, en het resultaat van zijn arbeid is een door en door slecht uitgevallen wereld. Die wereld is niet alleen niet de best-mogelijke, gelijk de Optimist dit u diets maakt, maar we kunnen ons nauwelijks een slechter wereld denken. De werkelijkheid spot met alle ideaal. Bijna alles is juist het omgekeerde van wat het zijn moest, om goed te zijn. Ja, ze is zoo door en door slecht, dat, ware ze nog maar een weinig slechter geweest, ze zelfs niet meer zou kunnen bestaan. De Oerwil is hier de hoofdschuldige, aan wiens dom en dwaas werk alle ellende, alle leed, al het tragische, al het in den grond onmogelijke van wat we in ons en om ons waarnemen, te wijten is.

Dit Pessimisme had uiteraard veel boven het Optimisme voor, zoo zelfs dat het meer dan één Christelijk denker reeds daardoor toesprak, dat het oprichter, eerlijker, meer waar was, dan het practisch Optimisme, dat immers lachte bij pijn, de wonden van het leven toedekte zonder ze te kunnen helen, en onmachtig was om op het gelaat uit te drukken wat diep in het hart gevoeld werd. Daar nu het Christendom in zijn nobeler vorm steeds tegen dat vernissen van het leven zijn protest had ingediend, en met heiligen moed het onbevredigende van ons leven in deze wereld onder de oogten had durven zien, moest een Pessimisme wel sympathie wekken, dat soms nog sterker aan al het onwaarsachtig geroep over den gelukstaal hierneden het zwijgen oplegde. Een sympathie, die nog versterkt werd door Schopenhauer's opnemen in zijn schoonheidsleer van veel uit Plato, en in zijn zedeleer van het ascetisch element. Toch ging deze sympathie nooit boven zeker peil. Op het eerste punt waarop het hiernamaals in het verschiet daagde, nam ze een einde, en ook Schopenhauer's overhelling naar de Buddhistische opvatting moest ten leste aftoeten. Toch kon het niet anders, of Schopenhauer moest wel op de lijn der Indische asciese uitkomen. Ook het begin der 20e eeuw kenmerkt zich door gelijksoortige verschijnselen. De reactie tegen een Optimisme, dat heel ons leven vervulde zonder het te heiligen, moest wel en in Schopenhauer's tijd, en zoo ook nu weer, leiden tot een streven, om alle kinderlijke behagen in al dit klatergoud te onderdrukken, onzen geest vrij te maken van de banden des vleesches en alleen in het sterken van den eigen wil door asciese heil te zoeken. Op zichzelf is daarom het Pessimisme een gemeengoed van alle tijden en is het tot op zekere hoogte ook van de Christelijke Religie onafscheidelijk, maar toch was, wat in breedten kring Schopenhauer's roem vestigde, niet zoózeer dit Pessimisme op zichzelf, doch het diep door-gedachte wijsgeerig systeem, dat hij er voor opbouwde, en de schitterende taal waarin hij het aanpreef.

Toch is het meer nog zijn gematigde geestverwant Von Hartmann, die aan de droeve levensopvatting van het Pessimisme ingang schonk. Vooral zijn prachtig werk:

„De wijsbegeerte van het onbewuste“ droeg hiertoe bij. Hij ging niet zoover om het bestaande heelal als het slechtst denkbare te vonnissen. Veleer nam hij aan, dat het allicht niet beter kon uitvallen, dan het uitviel, maar toch vindt ook bij zijn uitgangspunt in de overtuiging, dat de onbewuste Oer-wil schuld aan dezen jammerlijken misstand der dingen heeft. Aan dien wil ontrakte het hooger denken, voor dien wil was het hooger bewustzijn niet opgeklaard. Aan dien wil ontrakte alle intelligentie. In driërkracht sterk, was die wil nochtans blind. Wij menschen zijn hier het slachtoffer van. Dit roept een diep melancholische stemming der gemoederen in het leven. „De illusien der menscheid, zoo schrijft hij, zijn dood, de Hoop is uitgebrand, want waarop zou men nog hopen kunnen? De doodmoede menscheid sleept haar hoogst gebrekkig lichaam geknakt in haar geest van dag tot dag verder. En ze koestert, gelijk een grijsaard die bij levenden lijve aan het leven afstierf, in den diepten grond nog slechts één wensch, de begeerte namelijk naar rust, naar vrede, en naar een slaap zonder droomen, waaruit ze niet meer opwaakt, om haar innerlijke onrust te stillen.“ Feitelijk dus ook hier het zich verliezen in de Buddhistische Nirvana. En als men hem dan tegenwerpt, dat dit verschiet op zijn beurt door de innerlijke troosteloosheid vermoet, dan antwoordt hij: „Indien deze uitkomst van het leven ook al troosteloos drukt, zoo moet ik mijn lezers toch zeggen, dat ze zich vergissen, zoo ze ooit waanden in welke wijsbegeerte ook troost en hoop te zullen vinden.“ „De wijsbegeerte, zoo betuigt hij al verder, is koud als steen, hard voor haar adepten en zonder gevoel. Ze zweeft in de etheralen van het zuivere denken, en jaagt niet anders na dan de bevroren kennis van al wat is, in verband met de oorzaken van het bestaande, en van het wezen der dingen. En als dan de geestelijke kracht van den mensch te zwak blijkt, om zulke uitkomsten der wijsbegeerte te kunnen dragen, zoo dat veler hart verstijft in schrik en afschuw, in vertwijfeling breekt, of week geworden, zich in Wereldsmaat voelt wegvloeden, en daarom zich met geen wijsbegeerte inlaat, dan laat toch de wijsbegeerte van het Pessimisme zich hierdoor geen oogenblik uit haar spoor trekken, en neemt van deze gemoedsstemmingen slechts nota als nieuwe bijdrage tot de zielkundige gegevens, die ze onderzoekt.“ En vraagt men nu, waarop dit alles moet uitloopen en wat van zulk een mislukte heelal het einde zal zijn, dan gunt deze wijsgeer u slechts één uitzicht. Dit namelijk, dat allengs de menscheid den in haar inwonenden wil tot zulk een graad van sterkte zal kunnen opvoeren, dat haar wil ten slotte machtiger zal zijn dan alle andere wil, die in de wereld tegen haar overstaat; iets wat daarom niet ondenkbaar is, omdat haar menscheijde wil van hooger soort is; en dat de menscheid, op dit hoogtepunt eenmaal aangekomen, met haar wil allen anderen wil zal te niet doen, d. w. z. het gansch heelal in het niet zal doen wederkeeren. Wat zeggen wij, dat dan vanzelf het heelal al ophouden te bestaan, zoo zelfs, dat er niets overblijft, waaruit een nieuwe cirkelgang van het leven zou kunnen beginnen. Zelfs in zijn gematigden vorm leidt alzoohet wijsgeerig Pessimisme tot geen andere uitkomst dan tot den terugkeer in het niet, en dat wel veel droeuer zelfs dan in het Buddhismisme. Immers in deze systemen is van een God, van een eeuwig Wezen geen sprake, en zelfs de bekoering van zijn zijn teniet gaan tot zijn oorsprong terug te keeren, blijft hier uit.

Zonder overdrijving mag daarom vastgesteld, dat noch het wijsgeerig Optimisme noch het wijsgeerig Pessimisme ons in de oplossing van het wereldraadsel ook maar één stap verder hebben gebracht. Het Optimisme kent geen Voleinding, maar droomt voort in den waan, alsof de gelukzoekenden roemen mochten, dat hun huizen eeuwig sluiten zijn. Het gaat al voort en verder en steeds hooger. Er is rusteloze vooruitgang. We mogen en moeten bij tienduizenden van jaren en honderden van eeuwen rekenen, maar geen menscheijde taal kan dan ook uitspreken, tot wat een, al ons begrip te bovengaan, gelukstaal de wereld en op die wereld de mensch eens geraken zal. De geachtinder is voor het Optimisme schier oneindig. En treedt nu tegen dezen waanzin als reactie het Pessimisme op, dan leert dit ons wel een einde, maar toch ook geen Voleinding. Voleinding toch is het bereiken van het doel, waartoe het heelal in het leven werd geroepen. En dit kan niet, omdat de domme Oer-wil zijn actie inzette zonder zich een doel te hebben voorgesteld. Uit die actie zonder voorgesteld doel is daarom al onze ellende geboren. De ellende komt niet op

